

การตีความ “นิพพานชั่วคราว” ตามนัยของพุทธทาสภิกขุ

The Interpretation of ‘Temporary Nibbana’ from the teachings of Buddhadasa Bhikkhu

พระทินวัฒน์ จันทปญโญ*

Phra Tinnawat Candapaṅḥo

พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Doctor of Philosophy (Buddhist Studies) The Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: candapanno@gmail.com

Received: January 07, 2025

Revised: January 28, 2025

Accepted: January 30, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา การตีความ ‘นิพพานชั่วคราว’ ตามนัยของพุทธทาสภิกขุ โดยเปรียบเทียบกับคำอธิบายเรื่องนิพพานในพระพุทธศาสนาตามคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ผลการศึกษาพบว่า นิพพานตามนัยของพระพุทธศาสนา หมายถึง สภาวะที่สิ้นกิเลสโดยสิ้นเชิงและเกิดขึ้นเฉพาะในระดับโลกุตระธรรมซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม ในขณะที่พุทธทาสภิกขุเสนอแนวคิดเรื่อง “นิพพานชั่วคราว” โดยเน้นว่าผู้ปฏิบัติแม้ยังอยู่ในฐานะปุถุชนก็สามารถสัมผัสนิพพานได้ชั่วขณะในสภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราว บทความวิชาการนี้ชี้ให้เห็นว่าการตีความดังกล่าวสะท้อนถึงมิติการสื่อสารธรรมะในลักษณะตีความโดยอรรถ (Idiomatic interpretation) อันเป็นวิธีหนึ่งในการกระตุ้นให้พุทธศาสนิกชนตระหนักถึงนิพพานในฐานะจุดมุ่งหมายที่สามารถเข้าถึงได้และส่งเสริมความเข้าใจในธรรมะในยุคร่วมสมัย นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมโยง “นิพพานชั่วคราว” เข้ากับแนวคิดเรื่องนิโรธในพระไตรปิฎก ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับการดับกิเลสในระดับชั่วคราว ได้แก่ วิกขัมภนนิโรธ และตัทธกนิโรธ ที่สามารถเกิดกับผู้ปฏิบัติธรรมในระดับโลกียธรรมแม้จะไม่เทียบเท่านิพพานที่แท้จริงก็ตาม ผลจากการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การตีความนิพพานของพุทธทาสภิกขุมีเป้าหมายเพื่อทำให้คำสอนเรื่องนิพพาน

* พระทินวัฒน์ จันทปญโญ (สุขสง) Phra Tinnawat Candapaṅḥo (Suksong) นิสิตปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Student Doctor of Philosophy (Buddhist Studies), The Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

มีความหมายต่อชีวิตประจำวันมากขึ้น ส่งเสริมการเข้าถึงธรรมะในกลุ่มคนทั่วไป และเปิดโอกาสให้บุคคลได้สัมผัสสภาวะของความเย็นสงบของนิพพานในระหว่างการปฏิบัติธรรม

คำสำคัญ : นิพพานชั่วคราว; พุทธทาสภิกขุ; นิพพาน; นิโรธ; การตีความ

Abstract

This article aims to investigate the interpretation of “temporary Nibbana” as conceptualized by Buddhadasa Bhikkhu, in comparison with the traditional Buddhist explanation of Nibbana as described in the Tipitaka and its commentaries. The findings reveal that Nibbana, in its orthodox Buddhist sense, signifies the complete cessation of defilements, attainable solely through lokuttara-dhamma (supramundane realization), and is recognized as the ultimate goal of Buddhist practice. In contrast, Buddhadasa Bhikkhu’s “temporary Nibbana” proposes that even ordinary practitioners (puthujjana) can momentarily experience Nibbana during states when the mind is temporarily free from defilements. This interpretation reflects an idiomatic approach to the communication of dhamma, facilitating a broader understanding and making the concept of Nibbana more approachable and relevant in modern contexts. Additionally, “temporary Nibbana” aligns with the notion of nirodha in the Tipitaka, particularly vikkhambhana-nirodha (cessation by suppression) and tadanga-nirodha (momentary cessation). These states represent the temporary suppression of defilements, achievable within mundane practice, albeit not equivalent to ultimate Nibbana. The article underscores that Buddhadasa Bhikkhu’s interpretation seeks to make Buddhist teachings more accessible and meaningful to daily life, offering lay practitioners an opportunity to experience the tranquility of Nibbana even in transient moments during their practice.

Keywords: Temporary Nibbana; Buddhadasa Bhikkhu; Nibbana; Nirodha; Interpretation

บทนำ

คำสอนเรื่องนิพพานเป็นหลักคำสอนสำคัญในทางพระพุทธศาสนา การประพฤติปฏิบัติทั้งหลายในทางพระพุทธศาสนานั้นก็ล้วนมีจุดมุ่งหมายปลายทางคือพระนิพพานอันเป็นความสิ้นไปแห่งทุกข์^๑ นิพพานเป็นสภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์สิ้นเชิง เป็นสภาวะโลกุตระอันเป็นจุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา^๒

ในปรัชญาอินเดียมีการนำคำว่านิพพานมาใช้ในความหมายของ “การหลุดพ้น” (Salvation) หากแต่การอธิบายนิยามความหมายของนิพพานนั้นมีความแตกต่างกันไป ในปรัชญาอุปนิษัทมีความเชื่อว่านิพพานคือโมกษะ คือสภาวะที่อัตตาหรืออาตมันได้กลับเข้าไปหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน^๓ คือ หลุดพ้นจากสังสารวัฏแต่ยังมีตัวตนหรืออัตตาของผู้หลุดพ้นอยู่ นั่นคือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด แต่ยังไม่อยู่ ณ สถานที่แห่งหนึ่งอันเป็นบรมสุขอยู่ หากแต่นิพพานในทางพระพุทธศาสนานั้นหมายถึงการหลุดพ้นแบบไม่มีตัวตน เป็นภาวะที่เป็นอิสระจากอุปาทาน (Liberation) ไม่ได้เป็นการหลุดพ้นเพื่อไปอยู่ในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งอย่างเป็อนันตกาล คัมภีร์ขึ้นอรธกถาได้กล่าวแสดงถึงสภาวะนิพพานที่ไม่มีอัตตาเช่นนี้ไว้ว่า “นิพพานธมโม อตตสเสว อภาวโต อตตสุญญ”^๔ (ธรรมคือนิพพานว่างจากอัตตาเพราะไม่มีอัตตา) ในนิพพานธาตุสูตร คัมภีร์ขุททกนิกาย พระพุทธเจ้ากล่าวถึงนิพพานไว้ ๒ ประเภท คือ สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง นิพพานที่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่ และอนุปาทิเสสนิพพาน อันหมายถึงนิพพานที่ดับเบญจขันธ์แล้ว^๕ ซึ่งภาวะทั้งสองนี้ จะเกิดได้กับบุคคลที่บรรลุนิพพานซึ่งอรหัตผลหรือเรียกว่าเป็นพระอรหันต์

พระอรหันต์ คือผู้ที่สามารถละสังโยชนอันเป็นเครื่องร้อยรัดทั้ง ๑๐ ประการได้^๖ ในอรรถกถาปัญหาสสูตร^๗ นั้น ได้แสดงให้เห็นว่าพระนิพพานกับความเป็นพระอรหันต์นั้นมีความเกี่ยวข้องกันเพราะพระอรหันต์คือผู้ที่สิ้นกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ จึงกล่าวได้ว่าพระอรหันต์ก็คือผู้ที่ได้บรรลุซึ่งพระนิพพานนั่นเอง

^๑ ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๗๘/๒๘๖.

^๒ ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^๓ A. Sharma, *Classical Hindu Thought: An Introduction*, (Oxford University Press, 2000), p.117.**

^๔ ปฐีส.อ. (บาลี) ๒/๒๘๗.

^๕ ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^๖ อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓/๑๘.

^๗ ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๓๖/๓๑๕.

พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปญโญ) เป็นผู้หนึ่งที่ได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคร่วมสมัยได้มีคำอธิบายเรื่องนิพพานที่มีความแตกต่างไปว่า แม้บุคคลทั่ว ๆ ไปที่ยังเป็นปุถุชน ยังไม่หมดกิเลส ไม่สามารถละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ได้ ก็สามารถถึงนิพพานได้เช่นกัน โดยพุทธทาสภิกขุได้ใช้คำว่า นิพพานชั่วคราวหรือเป็นอรหัตต์ชั่วคราว^๙ ซึ่งดูคล้ายจะขัดแย้งกับคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ว่า การเป็นพระอรหัตต์นั้นเป็นภาวะที่ไม่หวนกลับอีกด้วยเหตุที่ว่าเป็นผู้ได้สลัดซึ่งกิเลสอย่างสิ้นเชิง (ปฏินิสสัคค) เป็นผู้จบกิจในการประพาสพรหมจรรย์เพราะเป็นผู้เข้าถึงซึ่งความบริสุทธิ์หมดซึ่งกิเลสแล้ว^{๑๐} เช่นนั้น การกล่าวว่านิพพานชั่วคราวหรืออรหัตต์ชั่วคราวตามนัยของพุทธทาสภิกขุนั้น จึงเป็นประเด็นที่ผู้ศึกษามีความสนใจค้นคว้าเพื่อทำความเข้าใจความแตกต่าง รวมทั้งวิธีตีความนิพพานตามนัยที่พุทธทาสภิกขุได้แสดงเอาไว้เพื่อให้เกิดความกระจ่างแจ้งต่อไป

นิพพานตามนัยพระพุทธศาสนา

๑. นิพพานโดยความหมาย

นิพพานตามรูปศัพท์สามารถแยกเป็น นิ (ออกไป, ไม่มี) + วาน (เครื่องผูก, ตัณหา) แปลว่า ออกไปจากเครื่องผูกหรือไม่มีเครื่องผูก หรือแปลว่า สิ้น หรือ หมดก็ได้ ดังที่พระสารีบุตรธรรมเสนาบติได้อธิบายนิพพานกับพระราธะว่า^{๑๑} นิพพานคือความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ^{๑๒} แปลว่า ดับ ก็ได้ หากพิจารณาจากคำกริยาว่า นิพพุต, นิพพนฺติ ดังเช่น นิพพนฺติ อีรา ยถามปทีโป^{๑๓} (นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมดับไปเหมือนประทีปดวงนี้) หรือ อคฺคิ นิพพายติ (ไฟดับ) แปลว่า เย็น ก็ได้ เช่น นิพพุตฺ ภาตฺ (ข้าวเย็น)

บางครั้งนิยมเติมอุปสรรค “ปริ” เป็น ปรินิพพาน เมื่อใช้เป็นคำนามและเป็น ปรินิพพายติ, ปรินิพพุต เมื่อใช้เป็นกริยา ในรูปนี้โดยส่วนมากหมายถึงการตายของพระอรหัตต์

ในคัมภีร์อภิธานวรรณนาโดยพระโมคคัลลานเถระ ได้แสดงรูปวิเคราะห์ว่า วานสงฺขาตยา ตณฺหาหยา นิขนฺตตฺตา นิพพาติ นิพพานํ แปลว่า สภาพที่ดับสนิทเพราะหลุดพ้นจากตัณหาที่เรียกว่า วานะ อีกส่วนมีรูปวิเคราะห์ว่า เอเตน ราคคฺคิอาทโกติ นิพพานํ แปลว่า ธรรมเครื่องดับไฟคือราคะเป็นต้น^{๑๔} พระบาลี

^๙ ธรรมทานมูลนิธิ, นิพพานสำหรับทุกคน โดย พุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๗.

^{๑๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๖๗/๒๕๙.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๔.

^{๑๒} ราคกฺขโย โทสฺสกฺขโย โมหกฺขโย. ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕.

^{๑๓} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๗/๘.

^{๑๔} โมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๓๐.

ว่า นิพพาน เป็นชื่อของนิพพานโดยตรง หมายถึง สภาพที่ไม่มีจิตที่ประกอบด้วยตัณหา ที่ชื่อว่า วาเน อันเป็นเครื่องผูกมัดแท้ที่จริง นิพพานเป็นสภาวะที่ปราศจากตัณหา กล่าวคือเมื่อสิ้นตัณหาย่อมเข้าถึง พระนิพพาน

ส่วนไวพจน์อื่น ๆ ของนิพพานนั้น มีปรากฏอยู่จำนวนมาก เฉพาะในส่วนของอนาสวาทิสฺสูร^{๑๔} ก็ปรากฏไวพจน์ของนิพพานมากกว่า ๓๓ ชื่อ อีกทั้งยังปรากฏในที่อื่น ๆ อีกจำนวนมาก เช่น ปิสาณินยมทนิมมทน อาลยสมุคฆาฏ ซึ่งที่อื่น ๆ ที่ใช้เป็นหลักก็มีเช่น นิโรธ วิมุตติ เป็นต้น

๒. นิพพานโดยสภาวะธรรม

นิพพานถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา^{๑๕} เป็นสภาวะที่พ้นจากการปรุงแต่งซึ่งปุถุชนผู้ยังไม่ได้บรรลุผลเป็นอริยบุคคล ย่อมไม่สามารถเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งในเชิงประจักษ์ เนื่องจากยังเป็นผู้ที่ยังไม่ได้เข้าถึงนิพพานโดยแท้จริง หากแต่เพียงสามารถอนุมานได้ตามหลักของตรรกะหรือการเทียบเคียงเท่านั้น อุปมาเหมือนดังคนที่อ่านหนังสือเรื่องการออกเดินทางผจญภัยไปสู่ขั้วโลกเหนือ อันเต็มไปด้วยเรื่องราวการผจญภัย มีรายละเอียดสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในขั้วโลกเหนือไม่ว่าจะเป็นเสียงลั่นสะเทือนยามที่ภูเขาน้ำแข็งถล่ม พรรณนาถึงความหนาวเหน็บและเย็นเยือกของอากาศ จนถึงช่วงเวลาที่ได้ไปพิชิตขั้วโลกเหนือได้ แม้ว่าผู้อ่านจะสามารถจินตนาการได้ตามอักษรก็ตาม ก็ยังเป็นคิดผ่านจินตนาการโดยใช้ประสบการณ์ของตนเป็นวัตถุดิบในการจินตนาการเท่าที่ตนพอจะมีเท่านั้น การทำความเข้าใจในเรื่องพระนิพพานของพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน ผู้ที่ยังไม่เข้าถึงซึ่งพระนิพพานก็ย่อมไม่สามารถเข้าใจพระนิพพานอย่างแท้จริงได้

ในธาตุสูตรได้กล่าวถึงขณะที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงสภาวะพระนิพพานไว้ ๒ ประการดังนี้^{๑๖}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้ ๒ ประการเป็นไฉน คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สอุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชินาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบริบูรณ์แล้ว มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกขอยู่ เพราะความที่อินทรี ๕ เหล่าใดเป็นธรรมชาติไม่บุบสลาย อินทรี ๕ เหล่านั้นของเธอยังตั้งอยู่นั้นเทียว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่ง โมหะ ของภิกษุนั้นนี้เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อนุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุ

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๗๒๑/๔๖๐.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร, (กรุงเทพมหานคร: คิงออฟแอนดเวอร์ไทซิง), หน้า ๗๔.

^{๑๖} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

ในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของ ตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชนในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้แหละของภิกษุนั้น เป็นธรรมชาติอันกิเลสทั้งหลายมี ตัณหาเป็นต้นให้ เพลิดเพลินมิได้แล้ว จัก (ดับ) เย็น ดุกริกษุทั้งหลาย นี้เรา เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ ดุกริกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้แล ฯ

จากข้อความข้างต้นจะพบว่า พระพุทธเจ้าได้แสดงประเภทของนิพพานไว้ ๒ ประการคือ

๑) สอุปาทิเสสนิพพาน คือ สภาวะดับกิเลสของพระอรหันต์ที่ยังมีขันธห้าอยู่ ยังดำรงชีวิตอยู่ แต่กิเลสได้หมดสิ้นไปแล้ว (กิเลสนิพพาน) โดยยังได้รับการกระทบจากผัสสะอันเป็นวิบากขันธเดิม

๒) อนุปาติเสสนิพพาน คือ สภาวะดับกิเลสและหมดซึ่งขันธห้า หรือเรียกอีกชื่อว่าขันธปรินิพพาน เป็นภาวะจากการสิ้นชีวิตไปของอรหันต์

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงพระนิพพานในมิติของวิราคะธรรม คือ ธรรมอันเป็นที่สร้างเมามา อันหมายถึงสร้างมาจากกิเลสและตัณหา สร้างมาจากกามคุณ ๕ อีกทั้งได้กล่าวว่าพระนิพพานนั้น เป็นยอดแห่งธรรมทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นในสังขตธรรมและอสังขตธรรม ในปริจเฉทที่ ๘ อันว่าด้วยอนุสสติ-กัมมัญฐานนิตส ได้แสดงไว้ว่าการเจริญอุปमानุสสติกรรมฐาน^{๑๗} ที่สมบูรณ์นั้น จะเกิดขึ้นได้เฉพาะกับ โยคาวจรผู้เป็นอริยบุคคลเท่านั้น ส่วนผู้ที่เป็นปุถุชนนั้นจะสามารถกระทำได้เพียงใส่ใจและกระทำความเลื่อมใสในพระนิพพานจนเกิดความสงบของจิตใจเท่านั้น ดังที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ดังนี้

เมื่อพระโยคาวจรระลึกถึงความสงบ โดยอำนาจคุณมีภาวะที่ธรรมเป็นที่สร้างมาเป็นต้น อย่างน้อยอยู่ในสมัยนั้นจิตของเธอไม่ถูกราคะกลุ้มรุม.....ไม่ถูกโทสะกลุ้มรุม.....ไม่ถูกโมหะกลุ้มรุมเลย ในสมัยนั้นจิตของเธอเป็นธรรมชาติดำเนินไปตรง ปราปรภาความสงบตรงดิ่ง เมื่อเธอข่มนิวรณ์ได้แล้ว โดยนัยที่กล่าวแล้วในอนุสสติมีพุทธานุสสติเป็นต้นนั้นแหละ องค์ฌานทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน แต่เพราะภาวะที่คุ้นแห่งความสงบทั้งหลายเป็นคุณลักษณะ หรือเพราะภาวะที่จิตโน้มไปใน การระลึกถึงคุณมีประการต่าง ๆ ฌานนี้จึงเป็นฌานไม่ถึงขั้นอัปปนา ถึงเพียงอุปจาระเท่านั้น ฌานนี้นั้นถึงการนับว่า อุปमानุสสติ เพราะเกิดขึ้นด้วยอำนาจความระลึกถึงคุณแห่งความสงบ และ แม้อุปमानุสสตินี้ย่อมสำเร็จแก่พระอริยสาวกเท่านั้น เช่นดังอนุสสติ ๖ เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้ใน ปุถุชนผู้หนักในความสงบก็พึงใส่ใจถึงเพราะแม้ด้วยอำนาจการฟัง จิตก็เลื่อมใสในความสงบได้^{๑๘}

^{๑๗} อุปमानุสสติกรรมฐาน คือ การระลึกพระนิพพานเป็นอารมณ์. อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๗/๓๗.

^{๑๘} สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), คัมภีร์วิสุทธิมรรค (แปล) รจนาโดยพระพุทธโฆสเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพลส, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗๙.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ยังได้กล่าวถึงวิปัสสนาญาณ ๑๖ หรือโสฬสญาณ และได้แสดงให้เห็นว่าการถึงซึ่งพระนิพพาน (มีพระนิพพานเป็นอารมณ์เครื่องรู้ของจิต) จะเกิดขึ้นเฉพาะกับโยคาวจรบุคคลที่อยู่ในขั้นของ “มรรคญาณ” ซึ่งส่งทอดมาจาก “โคตรภูจิต”^{๑๙} อันเกิดหลังจากโคตรภูญาณ ในขณะที่นั้นจิตจะสัมผัสพระนิพพานเป็นอารมณ์ของจิต ซึ่งเป็นขณะเดียวที่เป็นภาวะพ้นจากโคตรภูชนเข้าสู่การเป็นอริยบุคคล

จากข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคข้างต้นรวมทั้งการอธิบายถึงพระนิพพานตามลำดับการเกิดวิปัสสนาญาณนั้น สามารถสรุปได้ว่าการถึงซึ่งพระนิพพานตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ผู้ที่จะเข้าถึงหรือแม้แต่ตรัสรู้ก็เป็นอารมณ์อย่างสมบูรณ์ได้นั้นต้องเป็นพระอริยบุคคลเท่านั้น สภาวะนิพพานที่แท้จริงจึงไม่สามารถเกิดกับผู้ที่ยังเป็นปุถุชนได้เลย

นิพพานชั่วคราวตามนัยพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุเป็นผู้กล่าวคำว่า “นิพพานชั่วคราว” หรือ “นิพพานชิมลอง” ซึ่งอาจทำให้เกิดความสับสนในหมู่ผู้ศึกษาธรรมบางกลุ่มบางพวกว่าเป็นคำสอนตามหลักศาสนาพุทธหรือไม่^{๒๐} รวมทั้งทำให้เกิดความสงสัยว่าเป็นสิ่งเดียวกับพระนิพพานที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในคำสอนหรือไม่ ซึ่งผู้เขียนจะได้ศึกษาข้อมูลเพื่อเทียบเคียงและหาคำตอบสืบต่อไป

พุทธทาสได้แสดงคำวนิพพานว่า คือความดับสนิทแห่งความร้อนผาสุก ความเสียดแทงยอกตำ และความผูกพันร้อยรัด กิริยาที่จิตลู่ถึงความสิ้นกิเลส^{๒๑} ความดับเย็นสนิทของสิ่งที่ร้อนคือกิเลส ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ^{๒๒} ซึ่งผู้เขียนมีความเห็นว่าคำวนิพพานในความหมายนี้ของพุทธทาสภิกขุนั้น ไม่แตกต่างจากความหมายของนิพพานตามหลักคำสอนชั้นต้นที่มีในพระไตรปิฎก

ในส่วนคุณลักษณะของนิพพานชั่วคราวนั้น พุทธทาสภิกขุได้แสดงความเห็นไว้ดังนี้ว่า

ความร้อนในจิตใจ ที่มันเกิดมาจากกิเลส เช่น โลภะ โทสะ โมหะ เป็นความร้อนแห่งไฟคือกิเลส, ถ้าเมื่อใดความร้อนจากไฟคือกิเลสมันไม่มี เมื่อนั้นก็มีภาวะแห่งนิพพาน. นี่เป็นหลักที่สำคัญที่สุดที่จะต้องกระทำไว้ในใจว่า เมื่อใด ไม่มีไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ไม่มี, ก็มีความเย็นอย่างนิพพาน, ถ้ามันไม่มีชั่วคราว มันก็เป็นความเย็นชั่วคราว. ถ้ามันมีนิดหนึ่ง มันก็เป็นความเย็นนิดหนึ่ง และ

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๘๐๗/๑๑๓๓.

^{๒๐} PANTIP, “นิพพานชั่วคราว คือคำสอนที่พราหมณ์ปลอมปนเข้ามาในศาสนาพุทธหรือไม่”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://pantip.com/topic/34116809> [๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๗].

^{๒๑} พุทธทาสภิกขุ, นิพพาน (ความนำอัครธรรมบางประการของพระนิพพาน), (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๓.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

มันคงเป็นความเย็นนั่นเอง; ถ้ามันเป็นความเย็นแล้ว ก็มีความหมายแห่งนิพพาน เป็นเรื่องความเย็นในทางจิตใจ ขอให้สนใจดูให้ดีว่า เรามีความร้อนเมื่อไร มีความร้อนใจเมื่อไร มันก็หมายความว่ามีความร้อนที่เกิดมาจากกิเลสเมื่อนั้น; เมื่อใดความร้อนชนิดนั้นไม่มี มันก็มีสิ่งที่เรียกว่า นิพพาน ไม่มากก็น้อยอยู่ในจิตใจ

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่านิพพานตามนัยยะนี้ เป็นการกล่าวถึงสภาวะของจิตที่ดับเย็นจากกิเลสชั่วคราว เมื่อใดที่จิตไม่ปรากฏกิเลสอยู่ชั่วคราว พุทธทาสภิกขุก็กล่าวว่าเป็นนิพพานชั่วคราว ซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่า นิพพานชั่วคราว ตามนัยของพุทธทาสภิกขุนั้น เป็นสภาวะนิพพานที่ไม่จำเป็นต้องเกิดได้เฉพาะพระอรหันต์บุคคลตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา แต่เป็นสภาวะนิพพานที่สามารถเกิดได้กับปุถุชนผู้ซึ่งยังไม่หมดกิเลส ยังไม่ได้ละสังขโยชน์ใด ๆ ซึ่งแตกต่างจากพระอรหันต์บุคคลทั้งหลาย

วิเคราะห์การตีความนิพพานตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาและนิพพานตามนัยพุทธทาสภิกขุ

๑. วิเคราะห์โดยหลักอรรถปริวรรตศาสตร์

ฮันส์-จอร์จ กาดาเมอร์ (Hans-Georg Gadamer) หนึ่งในนักปรัชญาผู้เสนอแนวคิดอรรถปริวรรตศาสตร์ได้กล่าวถึง วัตถุประสงค์แห่งความเข้าใจว่าต้องอาศัยองค์ประกอบใหญ่สองส่วนคือ^{๒๓} “สิ่งในตัวเอง” กล่าวคือตัวสภาวะแท้ของสิ่งนั้น หรือในทางพุทธเรียกว่าสภาวะปรมาตม์ และ “โครงสร้างที่มีมาก่อน” (Forestructure) คือความเข้าใจเดิมที่มีมาก่อนโดยผ่านประสบการณ์ จารีต รวมทั้งอคติทั้งหมดนี้สามารถเรียกรวมได้ว่าเป็น ขอบฟ้า (Horizon) คือความเข้าใจเดิมที่เป็นความยึดโยงที่เรามีต่อสิ่งต่าง ๆ ในโลก การที่บุคคลจะเข้าใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ใกล้ชิดที่สุดจึงต้องอาศัยการประสานขอบฟ้า (Fusion of horizons)^{๒๔} คือขอบฟ้าของตัวบทตั้งนั้น จะเข้ามาประสานกับขอบฟ้าของผู้ศึกษาหรือผู้ตีความอย่างเปิดความ ทำให้ผู้ตีความนั้นสามารถทำลายอคติ ความเชื่อและเข้าใจเดิมของตนนั้นได้ซึ่งจะมีกระบวนการวิธีที่แตกต่างกัน

ตามหลักอรรถปริวรรตศาสตร์ (Hermeneutics) ได้แบ่งวิธีการตีความคำสอนในทางศาสนาเอาไว้หลายประการ หากแต่วิธีที่นิยมใช้กันอยู่ ๕ ประการ^{๒๕} คือ

๑) การตีความโดยพยัญชนะ (Literary Interpretation) คือ การตีความตามความหมายของคัมภีร์โดยตรง โดยคัมภีร์กล่าวว่อย่างไร ผู้ตีความก็เข้าใจตามพยัญชนะตามนั้น เช่น คำกล่าวว่า “ภิกษุ ๕๐๐ รูป” ก็เข้าใจว่ามีพระภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูปตามนั้นจริง ๆ

^{๒๓} Bernstein, R. J., *Beyond Objectivism and Relativism*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1983), pp. 137-139.

^{๒๔} Ibid. pp. 143-144.

^{๒๕} กীরติ บุญเจือ, *ศาสนศาสตร์เบื้องต้น*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๗.

๒) **ตีความโดยสัญลักษณ์ (Symbolical interpretation)** คือ การถือว่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่กล่าวไว้เป็นเพียงสัญลักษณ์ที่ต้องการสอนเท่านั้น ใครสามารถเข้าใจสัญลักษณ์ก็เข้าใจได้ลึกซึ้ง ใครตีความสัญลักษณ์ไม่แตกก็เข้าใจโดยพยัญชนะหรือโดยอรรถตามอรรถาธิบาย ใครเข้าใจแค่นี้ก็ปฏิบัติไปตามที่ตนเข้าใจ เช่น พระสัทมบดีพรหมที่มาอาราธนาพระพุทธเจ้า ก็คือพรหมวิหารธรรมที่มีอยู่ในพระทัยของพระองค์เอง ลักษณะการตีความเช่นนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการตีความเชิงธรรมาธิฐาน

๓) **ตีความโดยอรรถ (Idiomatic interpretation)** คือเข้าใจตามสำนวนภาษา เช่น “พระเจ้าสร้างโลก ๖ วัน” ก็เข้าใจว่า ๖ วาระ วาระหนึ่ง ๆ นานเท่าไรก็ได้ อาจจะเป็นล้าน ๆ ปีก็ได้ ไม่จำเป็นต้องหมายถึงวันละ ๒๔ ชั่วโมงอย่างที่เข้าใจกันโดยทั่วไป “พระอินทร์มีบริวาร ๘๔,๐๐๐ คน” ก็ได้ “ตลอดกาลนิรันดร์” อาจจะหมายความว่านานมากเหลือเกินเท่านั้นก็ได้

๔) **ตีความตามเหตุผล (Rational interpretation)** คือการนำเหตุผลตามความเข้าใจของตนไปจับ ซึ่งอาจตั้งด้วยคำถามหรือข้อสงสัยในการตีความนั้น

๕) **ตีความตามประเภทวรรณกรรม (Literary-form interpretation)** วิธีนี้ไม่กำหนดตายตัว ต้องดูเป็นเรื่องๆ และเป็นตอนๆ ไป คือแล้วแต่ว่าตอนใด ผู้นิพนธ์ใช้ประเภทวรรณกรรมใด ก็ให้ตีความตามประเภทของวรรณกรรมประเภทนั้น โดยพยายามเข้าถึงเจตนา สิ่งแวดล้อม สภาพจิตใจและข้อมูลที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ เท่าที่ทราบได้ หรือสันนิษฐานได้ วิธีนี้ยากและต้องค้นคว้าไปเรื่อย ๆ แต่ก็เหมาะสำหรับเข้าใจอย่างนักวิชาการที่มีวิจยารณญาณในการวิเคราะห์และประเมินค่าเป็นขั้นเป็นตอน

แนวคิดเรื่อง “นิพพานชั่วคราว” ของพุทธทาสภิกขุ สามารถวิเคราะห์ได้โดยการนำหลักอรรถปริวรรตศาสตร์แบบตีความโดยอรรถ (Idiomatic Interpretation) มาประยุกต์ใช้เพื่อทำความเข้าใจความหมายและนัยยะที่พุทธทาสต้องการสื่อสารได้ หลักตีความโดยอรรถ (Idiomatic Interpretation) คือการมองความหมายของคำหรือแนวคิดในบริบทของการใช้งานจริง โดยคำนึงถึงความตั้งใจของผู้ใช้ภาษาที่ต้องการสื่อสารนัยสำคัญในทางปฏิบัติ มากกว่าการยึดติดอยู่กับความหมายตรงหรือดั้งเดิมของคำ เมื่อเทียบเคียง “นิพพานชั่วคราว” กับนิยามพระนิพพานแบบดั้งเดิมในพระพุทธศาสนา จะพบความแตกต่างในลักษณะต่อไปนี้

ก) **การขยายความหมายเชิงปฏิบัติ** พุทธทาสใช้คำว่านิพพานในบริบทที่กว้างขึ้น โดยไม่ได้จำกัดนิพพานให้อยู่เพียงในสถานะ “ความดับเย็น” ที่เกิดจากมรรคญาณของพระอริยบุคคลเท่านั้น แต่ยังหมายถึงความสงบใจและความปล่อยวางชั่วขณะ ซึ่งทุกคนสามารถเข้าถึงได้ในชีวิตประจำวัน โดยไม่จำเป็นต้องบรรลุถึงระดับอริยบุคคล การตีความเช่นนี้สะท้อนถึงการมุ่งเน้นประโยชน์ที่เป็นจริงต่อการดำเนินชีวิต

ข) **การสร้างสะพานเชื่อมความหมายระหว่างปัจเจกบุคคลและอุดมคติ** การใช้นิพพานในความหมายชั่วคราว เปิดโอกาสให้คนทั่วไปที่ยังไม่ถึงระดับการปฏิบัติธรรมขั้นสูง สามารถสัมผัสหรือ

รับรู้สภาวะสงบเย็นจากการปล่อยวางชั่วคราว โดยไม่ได้มองว่าเป็นเป้าหมายสุดท้าย แต่เป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่นิพพานในความหมายลึกซึ้งของพระพุทธศาสนา

ค) การสะท้อนหลักทางพระพุทธศาสนาในบริบททางโลก นิพพานชั่วคราวเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการปรับใช้หลักธรรมเพื่อเป็นคำอธิบายเชิงโลกุตตระ แต่ยังคงทำหน้าที่เป็นแนวทางให้ผู้ปฏิบัติพัฒนาตนไปสู่เป้าหมายที่สูงขึ้น ซึ่งเป็นการตีความโดยคำนึงถึงประโยชน์ในมิติแห่งการเจริญสติในชีวิตประจำวัน

ง) การลดช่องว่างระหว่างโลกุตตรธรรมและโลกียธรรม แนวคิดของพุทธทาสช่วยลดความรู้สึกห่างไกลระหว่าง “นิพพาน” ที่ดูเหมือนเข้าถึงยากสำหรับคนทั่วไป กับความจริงในชีวิตที่สามารถสัมผัสสภาวะปลอดกิเลสชั่วคราวได้ สิ่งนี้ช่วยสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้ที่ต้องการเริ่มต้นปฏิบัติธรรมอย่างง่ายและเข้าถึงได้

๒. คำอธิบายนิพพานชั่วคราวตามนัยพุทธทาสภิกขุและนิพพานตามพระไตรปิฎก

แม้ว่านิพพานชั่วคราวตามนัยพุทธทาสภิกขุ นั้น ไม่ได้มีความหมายที่ตรงกับนิพพานอันหมายถึงสภาวะหมดกิเลสของพระอริยบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่ผู้เขียนพบว่าสามารถเข้ากับไวพจน์ของนิพพานคือนิโรธ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมมทปิฎกที่ได้อรรถาธิบายโดยพระสารีบุตรโดยได้แสดงนิโรธ (ความดับกิเลส) เอาไว้ ๕ ส่วนได้แก่^{๒๖}

๑) วิกขัมภนนิโรธ คือ การดับด้วยข่มไว้เป็นการดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฌานถึงปฐมฌาน ย่อมข่มนิรณไวได้ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น

๒) ตทังคนิโรธ คือ การดับด้วยองค์นั้น ๆ กล่าวคือการดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับสัkkายทิลกด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนามรูปได้ เป็นการดับชั่วคราวในกรณีนั้น ๆ

๓) สมุจเฉทนิโรธ คือ การดับด้วยตัดขาด เป็นการดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาดด้วยโลกุตตรมรรค ในขณะที่เกิดมรรคนั้น

๔) ปฏิปัสสัทธินิโรธ คือ การดับด้วยสงบระงับ โดยอาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้ว เป็นภาวะที่ได้บรรลุโลกุตตรผล

๕) นิสสรณนิโรธ คือ การดับด้วยสลัดออกได้หรือดับด้วยปลดปล่อยไป เป็นการดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป ในคัมภีร์ได้กล่าวว่าภาวะนิสสรณนิโรธ ได้แก่ อมตธาตุ คือ นิพพาน^{๒๗} นั่นเอง

หากวิเคราะห์ถึงนิโรธ หรือความดับไปแห่งกิเลสที่แจกแจงออกเป็น ๕ ส่วนโดยพระสารีบุตรนั้น จะสามารถแยกประเภทของนิโรธออกได้เป็น ๒ หมวดคือ ข้อ ๑-๒ เป็นนิโรธฝ่ายโลกียะ โดยวิขัมภนนิโรธ

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ข.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๒๒.**

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ข.ป. (ไทย) ๓๑/๖๖/๒๓.**

นั้นเป็นความดับจากกิเลสชั่วคราวอันเกิดจาก สมถภาวนา และในส่วนของ ตถังคนิโรธนั้น เป็นส่วนที่ดับกิเลสชั่วคราวด้วยผลแห่งวิปัสสนาในระดับโลกียะ ส่วนในข้อ ๓-๕ นั้น เป็นสภาวะความดับที่เกิดกับพระอริยบุคคล หากแต่ตามคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรคได้กล่าวไว้โดยเฉพาะว่าแบบที่ ๕ คือนิสสรณนิโรธนั้นที่จะชื่อว่าเป็นนิพพาน

ในส่วนของนิพพานชั่วคราวของพุทธศาสนิกชนนั้น สามารถสเคราะห์ได้ในนิโรธฝ่ายโลกียะในส่วนข้อ ๑-๒ คือ วิกัมภณนิโรธและตถังคนิโรธ คือ ภาวะดับเย็นชั่วคราวของกิเลสนั่นเอง

บทสรุป

จากการศึกษาพบว่า “นิพพานชั่วคราว” ตามนัยของพุทธศาสนิกชนนั้น ไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎกตามที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้เช่นตัวอย่างในธาตุสูตรอันกล่าวถึงนิพพาน ๒ ประเภท แม้ไม่ใช่นิพพานในพระพุทธศาสนาที่หมายถึงความหลุดพ้นอันเกิดกับพระอริยบุคคลในขณะได้บรรลุมรรคผลซึ่งเป็นสภาวะธรรมในระดับโลกุตระธรรมก็ตาม หากแต่พบรูปแบบนัยยะแห่งการตีความในลักษณะวิธี “ตีความโดยอรรถ (Idiomatic interpretation)” โดยพุทธศาสนิกชนได้ใช้คำว่านิพพานชั่วคราวเพื่ออุปมาเทียบเคียงด้วยเจตนาที่จะใช้เรียกสภาวะหลุดพ้นจากกิเลสแบบชั่วคราวในระดับโลกียธรรม เพื่อมุ่งหมายให้พุทธศาสนิกชนผู้ที่ได้ฟังเกิดความรู้สึกใกล้ชิดกับคำว่าพระนิพพาน อีกทั้งทำให้เกิดความรู้สึกว่าพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนานั้นเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกินอุดมคติหรือเป็นสิ่งที่ไกลเกินเอื้อมนั่นเอง

บรรณานุกรม

กิริติ บุญเรือง. ศาสนศาสตร์เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑.

ธรรมทานมูลนิธิ. นิพพานสำหรับทุกคน โดย พุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร. กรุงเทพมหานคร: คิงออฟแอนด์เวอร์ไทซิง. พุทธทาสภิกขุ. นิพพาน (ความนำอัครจริยบางประการของพระนิพพาน). กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

โมคคัลลานเถระ. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค (แปล) รัตนโดยพระพุทธโฆสเถระ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: ธนาเพลส, ๒๕๕๕.

A. Sharma. **Classical Hindu Thought: An Introduction**. Oxford University Press, 2000.

Bernstein, R. J. **Beyond Objectivism and Relativism**. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1983.

PANTIP. “นิพพานชั่วคราว คือคำสอนที่พราหมณ์ปลอมปนเข้ามาในศาสนาพุทธหรือไม่”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://pantip.com/topic/34116809> [๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๗].